

УДК 159.923.2:17.035.3

ЧИННИКИ ЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ СТУДЕНТІВ

Конюх О.І., аспірант кафедри психології, філософського факультету
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті розглядається етнічна толерантність як інтегративна якість особистості, яка пронизує усі сфери людського буття. Систематизовано чинники та умови її формування, прояву та стійкості. Подано результати власного емпіричного дослідження чинників етнічної толерантності студентів.

Ключові слова: етнічна толерантність, етнічна ідентичність, чинники толерантності, інтолерантність, самоставлення, самосвідомість.

В статье рассматривается этническая толерантность как интегративное качество личности, которая пронизывает все сферы человеческого бытия. Систематизированы факторы и условия ее формирования, проявления и устойчивости. Представлены результаты собственного эмпирического исследования факторов этнической толерантности студентов.

Ключевые слова: этническая толерантность, этническая идентичность, факторы толерантности, интолерантность, самоотношение, самосознание.

Koniukh O.I. THE FACTORS OF STUDENTS' ETHNIC TOLERANCE

The article deals with ethnic tolerance as an integrative quality of personality that permeates all spheres of human's existence. The factors and conditions for its formation, appearance and stability are systematized. The results of an own empirical research of factors of students' ethnic tolerance are given.

Key words: ethnic tolerance, ethnic identity, factors of tolerance, intolerance, self-relationship, self-consciousness.

Постановка проблеми. Питання толерантності в сучасному світі розглядається різними суспільними науками, толерантність є темою політичних дискусій, шляхом подолання світових криз та попередження жахів етнічних конфліктів. Однак це також тема для спекуляцій і суперечок. Поняття та проблема толерантності, попри широкий ореол застосування і частоту вжитку в публічних виступах і матеріалах ЗМІ, залишаються відкритими для соціологів, політологів, філософів та психологів.

Толерантність є складним соціальним феноменом. Будучи синтетичною, інтегрованою, пов'язаною з усім комплексом соціальних відносин, вона передбачає певну матрицю соціальних зв'язків, культурних кодів, практик, сигналів, ресурсів і тому форма її існування в соціальній реальності є дифузною [5, с. 13].

Карл Поппер вважав терпимість однією з відмінних ознак громадянського суспільства, однак трактував її не як повне примирення, а «терпимість до всіх, хто сам терплячий, і не пропагує нетерпимість...» [6, с. 292]. Зрозуміло, що слід з повагою ставитися до морального вибору інших людей, якщо він не суперечить принципам толерантності.

Також не слід ототожнювати толерантність з всездозволеністю, її межі там, де закінчується взаємна повага і починається примус. Принцип толерантності повинен відповідати загальним принципам демократії [12]. Толерантність – це моральна категорія, яка формується суспільством. Пусковим механізмом її появи і прояву є розуміння відмінностей між людьми, групами, державами, культурами і спосіб реагування на них [3].

К.С. Сухих визначає толерантність як здатність індивіда без заперечень і протидії сприймати відмінні від власних думки, спосіб життя, характер поведінки та інші особливості інших індивідів, якщо це напряду не загрожує його здоров'ю та життю. Слід розрізняти бажання людини проявити толерантність і її психічні можливості та ресурси зробити це [9].

У сучасному розумінні толерантність не зводиться просто до терпимості, під толерантністю розуміється визнання прав іншої особистості, прийняття цієї особистості як собі рівної та гідної і розуміння і прояв готовності до взаємодії з нею на основі взаємної поваги і згоди. Складність трактування поняття толерантність вказує на багатогранність та інтегративну природу цього явища.

Постановка завдання. У дослідженні ми спробували систематизувати чинники, які впливають на формування етнічної толерантності не лише як декларованої цінності, але і особистісної якості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Глибинними і первинними чинниками толерантності виступає несвідома сфера особистості.

Т. Адорно з колегами опитали сотні людей і виявили, що серед виділеного ними типу авторитарних людей, достатньо поширеними є певні патерни упереджень, дитячого виховання і стосунків з батьками. Авторитарні люди були більш схильні до підкорення владі та дуже ригідного мислення. Для таких людей були характерні упередження не щодо однієї, а щодо багатьох груп. Також було відмічено, що люди такого типу не сприймають емоції та імпульси, які відхиляються від норми (наприклад: агресію, секс, страх) і набагато частіше проявляють їх за допомогою проекції на інших людей.

Пояснюючи цей факт з позиції психодинамічного підходу, вчені стверджують, що неприйнятні імпульси переносяться на стереотипне сприйняття групи. Таким чином, авторитарна людина вважає, що вона не володіє негативними якостями, навпаки, ці негативні якості приписуються різним групам меншин. Залежність авторитарних людей від батьків і страх, який вони їм вселяють, у поєднанні з ненавистю і підозрою є рушійною силою переносу і перенаправлення цих неприйнятних, пов'язаних з батьками імпульсів і власних негативних імпульсів на вороже ставлення до груп меншин [1].

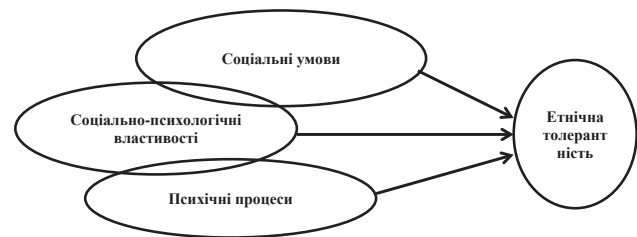
У своїй класичній праці, присвяченій упередженням, Г. Олпорт, спираючись на теорію авторитарної особистості Т. Адорно, припустив, що така особистість вносить великий вклад у розвиток упереджених установок. Як і Т. Адорно і його колеги, Г. Олпорт розглядав упереджену особистість у психодинамічних термінах. Г. Олпорт вважав, що упереджена особистість є результатом «викривленого» Его. Така людина бачить загрозу і відчуває невпевненість і страх. Намагаючись подолати ці небезпечні стани, людина розвиває упереджену точку зору на решту людей, проектуючи на них власні страхи та невпевненість у собі. Г. Олпорт вважає, що, крім проекції, люди з упередженою особистістю схильні придушувати свої страхи і відчуття небезпеки так, щоб мати можливість уникати зустрічі зі своїми тривогами і недоліками. Це придушення призводить до розвитку багатьох властивостей, притаманних авторитарним людям: амбівалентність по відношенню до батьків, моралізм, необхідність у визначеності і дихотомічне мислення (категоричне мислення в термінах «чорне і біле») [4]. На противагу авторитарній особистості Т. Адорно описує тип особистості, який він називає «вродженим лібералом». Особистості цього типу представляють приклад балансу Его та Супер Его, вони відкриті для реак-

цій та суджень. Також особи ліберального типу цінують автономію та незалежність як свою, так і оточуючих. У них добре розвинене відчуття Я [1, с. 307].

Згідно з психодинамічним підходом до трактування толерантності внутрішніми детермінантами цього явища є гнучкість мислення, тобто здатність бачити світ не лише в дихотомії «чорне-біле», але і помічати відтінки сірого. Також особистості, наділені толерантністю, є самокритичними та справедливими щодо себе, помічають свої недоліки та схильні працювати над ними, а не проектувати на оточуючих, це дає їм змогу з розумінням ставитись до думок та звичок та культурних традицій відмінних від їх власних.

Толерантність складно розглянути в якості самостійного явища, оскільки вона пронизує практично всі відомі соціально-психологічні явища, утворюючи їх конкретні форми (підвиди). Зокрема, толерантність можна розглядати на рівні настанови, відносин, ціннісної орієнтації, групової та індивідуальної норми, морально-етичної норми, особистісної властивості, стилю діяльності, мотиваційного утворення, цілі взаємодії. Простір толерантності-інтолерантності багатомірний.

На рівні особистості толерантність інтегрована практично в усі процеси та властивості людини. У нашій статті ми розглядаємо групи чинників, які впливають на формування прояв та стабільність толерантності особистості та їхні взаємозв'язки (рис. 1).

Рис. 1. Чинники етнічної толерантності

До соціальних чинників етнічної толерантності вчені А. Татарко та Н. Лебедева відносять:

- 1) наявність єдиної державної ідентичності;
- 2) демократичне суспільство;
- 3) індивідуалізм;
- 4) цінність соціальної інтеграції;
- 5) пропагування єдності та цінності культурного різноманіття;
- 6) поліетнічність соціального середовища;
- 7) приналежність до групи більшості.

Щодо соціально-психологічних властивостей особистості – на думку багатьох

вчених вони є визначальними в процесі формування толерантної особистості [11].

Я-концепція та ідентичність. О. Шлягіна, вивчаючи етнічну толерантність, виділяє такі детермінуючі властивості особистості: самооцінка, психологічний вік, рівень самоактуалізації, сформованість реального «Я» та ідеального «Я», ієрархія потреб, тип міжособистісних відносин, тип поведінки в конфліктній ситуації [17].

Етнічну толерантність прийнято вважати ознакою зрілої особистості з стійкою Я-концепцією чи чіткою ідентичністю. Такі вчені, як Ю. Арутюнян, Л. Дробіжева, Н. Лебедева і А. Татарко наголошують на тому, що позитивна етнічна ідентичність є необхідною умовою толерантності. Таким чином, для етнічно толерантної особистості характерним є наявність позитивного образу представників інших культур при наявності позитивного образу власної культури. Це означає, що етнічна толерантність не є наслідком асиміляції як відмови від власної культури, а являється характеристикою міжетнічної інтеграції, для якої характерним є прийняття або позитивне ставлення до своєї етнічної культури та етнічних культур груп, з якими вона контактує [11].

Етнічна ідентичність – складова частина соціальної ідентичності особистості, психологічна категорія, яка відноситься до усвідомлення своєї приналежності до певної етнічної спільності. У дослідженнях Дж. Беррі і М. Плізента встановлено, що тільки впевненість групи у своїй власній позитивній груповій ідентичності може дати підставу для поваги інших етнічних груп.

На думку М. Уолцера, позитивна етнічна ідентичність являє собою такий баланс толерантності по відношенню до власної та інших етнічних груп, який дозволяє розглядати її, з одного боку, як умову самостійного і стабільного існування етносу, з іншого – як умову мирної міжкультурної взаємодії в поліетнічному світі, взаємодії, що виключає міжетнічні фобії і конфронтації [13 с. 47].

Ціннісні орієнтації особистості є не менш важливим чинником етнічної толерантності. Науковці О. Асмолов, С. Братченко, С. Бондирева, В. Лекторський, Г. Солдатова розглядають толерантність як ціннісну настанову стосовно себе та інших, яка є стійкою в часі індивідуально-психологічною характеристикою особистості, її якістю, властивістю. В основі толерантної поведінки (з цієї позиції) лежить позитивне визнання власної унікальності та унікальності інших, сприйняття цього факту як блага, як цінності.

Зокрема, О. Асмолов, ґрунтуючись на позиціях ціннісно-смыслового підходу, трактує її в якості базової цінності, одного з провід-

них принципів співжиття в суспільстві. Він наголошує, що толерантність – це перш за все самовиховання й розвиток у собі здібності до самообмеження, ставлення до іншого з позицій рівного. Етнічна толерантність проявляється та певною мірою виникає в проблемно-конфліктних ситуаціях взаємодії з представниками інших етнічних груп [2].

Визнання толерантності як цінності та настанови на дружнє ставлення до інших культур є показником віртуальної толерантності. Реальність проявляється тоді, коли людина стикається віч-на-віч з конфліктом, який провокує її на вибір. І здійснення цього вибору за принципом толерантності тісно пов'язано з характером протікання психічних процесів і здатністю людини в потрібний момент зберегти критичність мислення та здатністю до вольового зусилля.

Когнітивні процеси. На сьогодні вчені схильні розглядати упередження в когнітивних термінах, як неминучий продукт соціальної категоризації. Люди з низькою потребою до пізнання не мотивовані розмірковувати про своє оточення, покладаючись на спрощені образи у формі стереотипів. Саме евристичне мислення часто стає причиною неприйняття різноманітності через відсутність власних оцінкових, осмислених суджень.

Дослідження показують, що існує взаємозв'язок між такими конструктами, як потреба в пізнанні, потреба в структурі та потреба в когнітивній завершеності з толерантністю та інтолерантністю. Люди з низькою потребою в пізнанні та високою потребою в структурі і завершеності частіше удаються до стереотипізації в соціальних судженнях [9]. Так, Д. Качіоппо і Р. Петті когнітивним підґрунтям міжособистісної толерантності вважають зацікавленість людини в новій інформації, яка може суперечити попередньому досвіду, та толерантність до невизначеності. Тобто бажання бачити світ об'єктивно, зі всіма його суперечностями та невизначеностями, а не спрощувати реальність до зрозумілих і простих форм.

У тій мірі, в якій потреба в пізнанні спонукає людину шукати більше інформації про світ і уникати швидких (часто невірних) суджень, ці люди будуть менш схильними, думаючи про інших людей, спиратися на стереотипи [9].

Емоційно-вольові процеси. Наступною групою чинників толерантності є емоційно-вольові процеси. Реалізація принципу толерантності в реальних, життєвих ситуаціях часто вимагає від особистості вольових зусиль не лише в стримуванні власних імпульсів, але і відстоюванні своїх принципів, однією з яких є толерантність.

Одним з важливих чинників є терпіння, суть якого полягає в стримуванні імпульсивних станів і дій. В основі терпіння лежать такі вольові якості особистості, як витримка, самовладання і самоконтроль.

Також необхідною умовою є емоційна стійкість, як здатність контролювати та стримувати емоції, що виникають.

Важко переоцінити роль емпатії у формуванні толерантності. Г. Олпорт визначає емпатійність як одну з провідних ознак толерантної особистості. Цей феномен має безліч форм прояву, але відповідно до поглядів Т. Гаврилової, Л. Стрелкової, В. Кузьміної та інших двома провідними формами емпатії є співпереживання й співчуття, де співчуття розглядається як більш висока форма емпатичного реагування [14]. Емпатійна людина буде в першу чергу бачити особистість, а не її культурну, релігійну чи етнічну відмінність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Емпіричне дослідження було проведено серед студентів третіх та четвертих курсів, спеціальності психологія. У дослідженні взяли участь 51 особа. Було використано наступні методики:

- для дослідження етнічної толерантності – методика діагностики типів етнічної ідентичності Г. Солдатової, С. Рижової. Автори цієї методики виділяють типи ідентичності з різною якістю та ступенем прояву етнічної толерантності від етнологізму до етнофанатизму та вводять поняття норми, або позитивної етнічної ідентичності, що передбачає чітку власну ідентичність та толерантне ставлення до інших етносів [7];

- для дослідження чинників толерантності було використано *Багатовимірний опитувальник дослідження самоствавлення* (МДС – методика дослідження самоствавлення), створений С. Пантілеевим. Методика містить 110 тверджень, розподілених за дев'ятьма шкалами, і призначена для поглибленого вивчення сфери самосвідомості особистості, що включає різні (когнітивні, динамічні, інтегральні) аспекти [8];

- застосовувався *П'ятифакторний опитувальник особистості* (Х. Теуйн), адаптований А. Хромовим, який діагностує міру вираженості таких особистісних рис, як екстраверсія – інтроверсія, прив'язаність – відособленість, контрольованість – природність, емоційність – емоційну стриманість, грайливість – практичність [16].

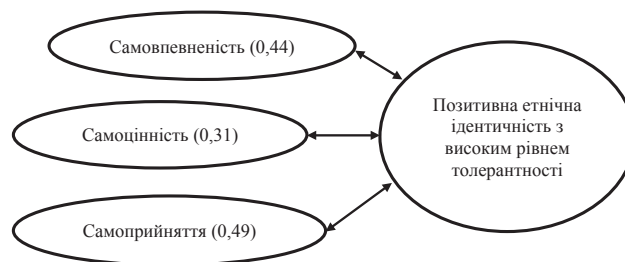
Кореляційний аналіз даних демонструє обернений зв'язок низької толерантності з емоційною лабільністю та чутливістю (-0,29). Що вказує, на центральний емоційний чинник толерантності – емпатію. Такий зв'язок демонструє те, що толерантною є та лю-

дина, яка тонко відчуває власні емоції та не намагається постійно, безперервно їх контролювати, а тому здатна на глибшу прив'язаність та співчутливість. Відповідно, на утиски інших лише через етнічну приналежність здатні люди, які не дозволяють емоціям взяти гору та є самодостатніми і зверхніми.

Також показовим є те, що знижений рівень толерантності не характерний для особистостей з переважаючим грайливим рис (-0,32), менш практичних, відкритих до нового, мрійників, схильних бачити світ яскравим та різноманітним, а не зосереджуватись лише на його матеріальній та раціональній стороні.

З отриманих результатів свідчить, що роль емоційних процесів у формуванні толерантності слід детальніше вивчити та звернутись до аспектів емоційного інтелекту.

Щодо самосвідомості та самоствавлення особистості, то результати дослідження демонструють безумовний зв'язок Я-концепції особистості з позитивним та відповідальним ставленням до себе та позитивною етнічною ідентичністю, якій притаманний високий рівень толерантності саме як свідомого вибору, позиції прийняття як себе, так і інших. З цього свідчить, що чинниками толерантності є самовпевненість, цінність власної особистості та прийняття себе. Саме ці компоненти самосвідомості особистості дозволяють бачити цінність та рівність інших через призму власної особистості. Такий висновок ми зробили з огляду на наступні кореляції (рис. 2).

Рис. 2. Взаємозв'язки позитивної етнічної ідентичності з компонентами самоствавлення

На рисунку графічно зображено взаємозв'язки толерантності з компонентами самоствавлення, які демонструють позитивне прийняття особистістю себе самої.

Висновки. Отже, важливою групою чинників є властивості особистості, такі як самоствавлення та ідентичність. Саме впевненість у собі, цінність власної особистості та прийняття себе дозволяє бачити унікальність та рівність інших через призму власної індивідуальності. Толерантність – це перш за все вміння цінувати особистість людини, а не її бажані, соціально регламентовані

атрибути, такі як високий соціальний статус, «нормальність» та відповідність шаблонам. І тут ідеться не лише про цінування іншого, а про визнання власної достоїнності, унікальності та рівності перед оточуючими.

Ми також побачили, що вплив емоційних процесів на толерантність не завжди можна трактувати однозначно, більшої ваги ця група чинників ймовірно набуває в часі діяльності, коли людина віч-на-віч стикається з конфліктною ситуацією та обирає спосіб реагування на неї та на своїх опонентів.

Саме тому заходи, спрямовані на розвиток толерантності серед молоді, слід спрямовувати на розвиток позитивних настанов щодо власної особистості та пробудження цікавості до різноманіття світу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адорно Т. Исследование авторитарной личности / Т. Адорно. – М. : Серебряные нити, 2001. – 416 с.
2. Асмолов А.Г. Толерантность: различные парадигмы анализа / А.Г. Асмолов // Толерантность в общественном сознании России. – М., 1998. – С. 15–20.
3. Бардиер Г.Л. Социальная психология толерантности / Г.Л. Бардиер. – СПб. : С.-Петербур. гос. ун-т, 2005. – 118 с.
4. Олпорт Г.У. Природа предубеждения / Г.У. Олпорт // Век толерантности. – Выпуск № 5. – М., 2003. – 43 с.
5. Победа Н.А. Толерантность: содержательные смыслы и социологическая интерпретация / Н.А. Победа // Социологические исследования. – 2007. – № 6. – С. 13–28.
6. Поппер К. Открытое общество и его враги: чары Платона / [К. Поппер] ; под ред. В.Н. Садовского. – М. : Феникс, Международный фонд «Культурная инициатива», 1992. – 448 с.
7. Солдатова Г.У. Психодиагностика толерантности личности / Г.У. Солдатова, Л.А. Шайгерова. – М. : Смысл, 2008. – 172 с.
8. Столин В.В., Пантилеев С.Р. Опросник самооценки / В.В. Столин, С.Р. Пантилеев // Практикум по психодиагностике: Психодиагностические материалы. – М., 1988. – С. 123–130.
9. Сухих Е.С. Толерантная и интолерантная личность: от психодинамических к когнитивным объяснительным моделям / Е.С. Сухих // Личность и бытие: субъектный подход. – Краснодар, 2005. – С. 98–104.
10. Сухих Е.С. Толерантность: психологическое содержание и личностные факторы / Е.С. Сухих // Человек. Сообщество. Управление : научно-информационный журнал. – 2005. – № 4. – С. 66–77.
11. Татарко А.Н., Лебедева Н.М. Психология межэтнических отношений: этническая идентичность и стратегии межкультурного взаимодействия / А.Н. Татарко, Н.М. Лебедева. – Saarbrücken : LAPLAMBERT Academic Publishing GmbH & Co, 2010. – 177 с.
12. Толерантность и культура межнационального общения : [учебно-методическое пособие] / под ред. Е.А. Журавлева, В.В. Шалина, – Краснодар: Просвещение-Юг, 2009. – 307 с.
13. Уолцер М.О. терпимости / М.О. Уолцер. – М. : Дом интеллектуальной книги, 2000. – 96 с.
14. Федосеева И. Психологичні механізми формування толерантності у поведінці підлітка / І. Федосеева // Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди». – 2013. – Вип. 28. – Т. 2. – С. 469–474.
15. Ханстантинов В.О. Фактори розвитку толерантності / В.О. Ханстантинов // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер. : Політологія, 2011. – Вип. 150. – С. 83–87.
16. Хромов А.Б. Пятифакторный опросник личности : [учебно-методическое пособие] / А.Б. Хромов – Курган : Изд-во Курганского гос. университета, 2000. – 23 с.
17. Шлягина Е. Этническая толерантность личности: опыт эмпирического исследования / Е. Шлягина // Век толерантности. – Вып. 3–4. – М., 2001. – С. 124–131.